

Wojciech Kalinowski

Drewniane podcienia rynków południowej Lubelszczyzny

Ochrona Zabytków 5/2 (17), 111-116

1952

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryc. 109. Krasnobród — fragment pierzei rynku.

DREWNIANE PODCIENIA RYNKÓW POŁUDNIOWEJ LUBELSZCZYZNY

WOJCIECH KALINOWSKI

Było rzeczą powszechnie znaną, że w miasteczkach południowej Lubelszczyzny istniało sporo rynków obudowanych bardzo interesującymi zespołami budynków drewnianych, lecz materiały naukowe, dotyczące ich, pochodzące z lat 1900—1916¹, są dziś w znacznej mierze zdezaktualizowane, a stan zabudowy nie jest obecnie bliżej znany. Podczas przeprowadzonego niedawno penetracyjnego objazdu tego terenu² stwierdzono sytuację zupełnie tragiczną. Wszystkie zwarte zespoły domów podcieniowych na tym terenie uległy zniszczeniu w czasie obu ostatnich wojen światowych i jedynie w niektórych miejscowościach zachowały się pojedyncze budynki i to bądź w stanie dużego zniszczenia, bądź zupełnie przebudowane.

¹ Gloger Z., *Budownictwo drzewne*. Warszawa 1907. *Wieś i miasteczko*. Wyd. TOnZP Warszawa 1916. Łopaciński H., *Okazy staropolskiego stylu budowlanego w Goraju i Wrzelowcu*. *Wiśła* T. XVI z. III, 1902, s. 372—377. Moszyński K., *Budownictwo ludowe w okolicy Zamościa*. Zamość 1920.

² Objazd zorganizowany został przez Dział Historii Budowy Miast Instytutu Urbanistyki i Architektury w dn. 6—10 października 1951 r. Udział w nim wzięli: dr St. Herbst, dr J. A. Miłobędzki i W. Kalinowski.

Ryc. 110. Józefów —
dom podcieniowy.

Poniżej postaram się przedstawić stan zabudowy rynków poszczególnych miasteczek południowej Lubelszczyzny w latach przed pierwszą wojną światową oraz w chwili obecnej.

Goraj, pow. biłgorajski

Istniał tutaj zwarty zespół domów podcieniowych, obiegających rynek dookoła, z którego znane są trzy pierzeje¹. Wszystkie budynki były drewniane, wieńcowe, ustawione prawie wyłącznie szczytem do rynku. Można tu rozróżnić cztery typy budynków:

1. Domy wielotraktowe z podcieniem pięciosłupowym od szczytu, z bramą i sienią przejazdową przechodzącą przez środek budynku, nakryte gontowym dachem naczółkowym. Na poddaszu było pomieszczenie wychodzące na ganek umieszczony w naczółku.

2. Domy wielotraktowe (przy czym trzeci trakt często dobudowywany później), z bramą i sienią przejazdową umieszczoną bądź na osi budynku bądź z boku, z podcieniem czterosłupowym od szczytu. Dachy gontowe naczółkowe, rzadziej półszczytowe. W naczółkach otwory półkoliste bądź prostokątne oświetlające poddasze.

3. Domy z podcieniem trzysłupowym od szczytu, z nieosiowym wejściem do sieni, bez bramy przejazdowej. Dachy gontowe, naczółkowe. Większość domów tego typu zgrupowana jest w jednej pierzei, co sugeruje, że uzależniony był on od typu działki.

4. Dom ustawiony kalenicą równoległą do rynku z podcieniem sześćsłupowym. Posiada wejście do sieni umieszczone osiowo oraz dwa pomieszczenia sklepowe po bokach budynku. Dach gontowy, czterospadowy, łamany. Jest to budynek nietypowy o specjalnym programie. Być może była to karczma lub t.p.

¹ Łopaciński H., o c. Gloger Z., o c. s. 217, 242 i 243. *Wieś i Miasteczko* s. 103 ryc. 280, s. 104 ryc. 281 i 282.

Ryc. 111. Turobin —
stary dom miejski.

Na podstawie cech zewnętrznych można przypuszczać, że większość domów pochodziła z pocz. XIX w., przyczym typ z podcieniem pięciosłupowym być może z końca XVIII w. Potwierdzają to napisy na belkach stropowych podane przez Łopacińskiego¹. W domu Piotra Pawelca² był napis łaciński: „Die 16 Mai Anno 1775 maister Jan Gura. Benedic Domine domum istam et omnes habitantes in ea“; w innym domu napis polski: „Błogostaw, Panie Boże, ten dom i wszystkich mieszkańców w niem. Fundatorowie Michał Marjanna Rybiccy. Majster Szymon Malec. Roku Pańskiego 1825 d. 13 sierpnia“.

W chwili obecnej żaden z domów tych nie istnieje. Jedynie w zachodniej pierzei rynku, w pobliżu uliczki do kościoła, istnieje jeden dom z podcieniem narożnym, pochodzący jednak z pocz. XX w. Kilka interesujących domów drewnianych, bez podcieni, znajduje się w uliczce prowadzącej z rynku do kościoła. Są one ustawione szczytem do ulicy z dachami naczółkowymi lub szczytowymi.

Józefów, pow. biłgorajski

Zabudowa rynku była prawdopodobnie podobna do zabudowy Goraja³, z tym, że większość budynków posiadała sienie przejazdowe. Szczególnie interesujące były dwa budynki:

1. Budynek drewniany, wieńcowy, wielotraktowy, usytuowany w narożniku rynku, z pięciosłupowym podcieniem od szczytu i sienią przejazd-

¹ Łopaciński H., o. c., s. 376.

² Prawdopodobnie chodzi tu o dom reprodukowany u Łopacińskiego z pięciosłupowym podcieniem szczytu.

³ Wieś i miasteczko s. 95, ryc. 259 i 260. Moszyński K., o. c., s. 12, ryc. 4. W zbiorach Zakładu Architektury Polskiej istnieje kwestionariusz Min. K. i Szt. z 1919 r. w sprawie budownictwa wiejskiego wypełniony dla Józefowa, ale niestety opisy nie pozwalają odtworzyć wyglądu budynku, a wszystkie załączone rysunki zaginęły.

Ryc. 112. Krzeszów — widok pierzei rynkowej (reprodukcja z pocztówki z 1914 r.).

dową. Na poddaszu posiadał on pomieszczenie, wychodzące na wysunięty poza lico szczytu balkon.

2. Budynek drewniany, piętrowy, z pięciosłupowym podcieniem od szczytu. Piętro cofnięte poza lico budynku otoczone było galerią obiegającą dookoła. Dach gontowy, czterospadowy.

Cała zabudowa rynku uległa zniszczeniu (ryc. 113). Jedyne stare domy są całkowicie przebudowane, posiadają nowe podcień i nadbudowane piętro. Być może na podstawie szczegółowego pomiaru inwentaryzacyjnego udało się odtworzyć jego plan pierwotny. Natomiast poza rynkiem, w ulicy wylotowej, znajduje się jedyny na tym terenie dom o typie znanym z dawniejszych publikacji. Jest to budynek wolnostojący, ustawiony szczytem do drogi, wielotraktowy, z sienią przejazdową (ryc. 110). Posiada on podcień pięciosłupowy od szczytu i nakryty jest wielkim naczółkowym dachem gontowym. Pochodzi prawdopodobnie z I-szej poł. XIX w. Obiekt ten wymaga bezwzględnie konserwacji, zwłaszcza że stan jego jest bardzo zły, a zachowanie jego jest ze wszelkich miar pożądane.

K r a s n o b r ó d, p o w. z a m o j s k i

Znany fragment pierzei rynku (ryc. 109) zabudowany był domami podobnymi do poprzednich. Wszystkie były drewniane, wieńcowe, ustawione szczytem do rynku, z cztero lub pięciosłupowym podcieniem. Dachy były naczółkowe kryte gontem.

Obecnie rynek jest całkowicie zniszczony i z dawnej jego zabudowy nie pozostało śladu.

Ryc. 113. Józefów — nieistniejąca zabudowa podcieniowa rynku. Fot. z r. 1914.

Tomaszów Lubelski, pow. tomaszowski

Istniał tutaj jeszcze ok. 1911 r.¹ w rynku zespół budynków podcieniowych, drewnianych bądź murowanych. Były to domy wielotraktowe z pięciosłupowym podcieniem od szczytu, nakryte wielkimi gontowymi dachami półszczytowymi. Niektóre z nich łamane, tzw. polskie. Dzisiejsza zabudowa rynku nie posiada cech zabytkowych.

Krzeszów, pow. biłgorajski

Dawna zabudowa rynku, istniejąca jeszcze w 1914 r. (ryc. 112), była podcieniowa z domami o typach podobnych do spotykanych w Goraju. Podcienia w większości czterosłupowe, dachy gontowe, naczółkowe, dymnikowe bądź czterospadowe.

Niestety na skutek zniszczenia mostu na Sanie objazd ominął Krzeszów i stan jego obecny nie jest znany.

Nowa Osada, pow. zamojski

O zabudowie podcieniowej rynku wspomina K. Moszyński², lecz typ domów nie jest znany. Obecnie w rynku istnieje jeden dom podcieniowy, ustawiony kalenicą równolegle do rynku z podcieniem na słupach drewnianych. Jest on prawdopodobnie dość późny i nie przedstawia się zbyt interesująco.

Warto tu jednak wspomnieć o zachowanym w południowo-wschodniej pierzei rynku zajeździe. Jest on murowany, ustawiony szczytem do rynku

¹ K. Moszyński, o. c., s. 13 ryc. 5.

² K. Moszyński, o. c., s. 13.

i wzdłuż ulicy wylotowej w kierunku Tomaszowa Lubelskiego. Posiada sień przejazdową na osi budynku z wjazdem od szczytu oraz stan umieszczony z tyłu budynku wychodzący na ulicę gospodarczą. Nakryty jest dachem naczółkowym. W pierzei południowo-zachodniej znajduje się interesujący dom murowany, ustawiony kalenicą równoległą do rynku, parteryowy z facjată, pochodzący prawdopodobnie z okresu założenia osady w I poł. XIX w. i podobny do domu reprodukowanego u K. Moszyńskiego¹.

Tyszowce, pow. tomaszowski

Wzmiankowana jest tu zabudowa podcieniowa, lecz ze względu na brak przekazów ikonograficznych nie jest bliżej znana. Trasa objazdu omijała Tyszowce, stąd nie można stwierdzić jak wygląda obecny stan zabudowy.

Prócz wymienionych zespołów podcieniowych warto wspomnieć o interesującym budynku w Turobinie (ryc. 111) napotkanym w czasie objazdu. Jest to dom murowany, położony w ulicy w pobliżu rynku. Posiada on pomieszczenie na poddaszu wychodzące na balkon w szczycie budynku, który miał znaczenie kultowe dla ludności żydowskiej.

Podsumowując wyniki, należy stwierdzić, że dawne zespoły domów podcieniowych miasteczek południowej Lubelszczyzny zostały całkowicie zniszczone. Tym bardziej należy podkreślić konieczność konserwacji jedyne go już zachowanego domu podcieniowego w Józefowie, którego typ nawiązuje do zaginionych domów podcieniowych tutejszych rynków.

¹ K. Moszyński, o. c., s. 16 ryc. 8.